

С. Лозінський –
аспірант кафедри
політології та публічного управління
ВНУ імені Лесі Українки

Полісемантичний вимір поняття «державний кордон»

Сучасний дискурс проблеми кордонів і пограниччя є предметом лімології (від лат. *limes* – кордон, лінія прикордонних укріплень) – субдисципліни, похідної від політичної географії, що розвивається на перетині географії, історії, політології, соціології, права, культурології, етнопсихології, аксіології тощо.

За спостереженням вітчизняних дослідників, на початку ХХ ст. проблема кордонів постала в новому вимірі, зумовленому процесом інтеграції антропологічних і географічних наукових напрямів. Основоположник французької школи «географії людини» П. В. де ла Бланш у 1918 р. запропонував працювати над перетворенням пограниччя на зони міждержавного співробітництва. Зі свого боку А. Тойнбі заклав основи бачення бар'єрних і контактних функцій кордонів. З іменем Л. Февра пов'язують теорію конвенційного характеру кордонів, оскільки конвенція це не що інше, як угода, а географічний чинник має опосередковане значення. Засновник німецької антропогеографії Ф.-В. Ратцель вважав кордони домінантами державотворення [1, с. 62].

Одним із фундаторів геополітики вважають німецького вченого К. Гаусхофера. У своїй фундаментальній праці «Кордони в їх географічному та політичному значенні» він, як прихильник рухливості, відносності, значною мірою відкритості кордонів, розглядав їх не лінійно, а як певні ареали або зони. За твердженням вченого ці зони в певний час перетворюються на арену боротьби: «усюди, де хотілося провести чіткий кордон, ми знаходили не лінії, а лише зони, пояс самостійного життя, заповненого боротьбою!» [2, с. 26].

На переконання К. Гаусхофера, не міжнародне право, а історично виправдана доцільність є рушієм стабільності або зміни кордонів. Він вважав, що «завжди, коли застигла форма, віджила буква закону з його внутрішнім правом втратили своє значення по відношенню до еволюційного або революційного натиску життя і зрештою мають бути зруйновані природньою силою» [Там само, с. 41].

Розмірковуючи над проблемою міцності та стабільності кордонів К. Гаусгофер звертає увагу на соціальний склад і зайнятість населення прикордонних регіонів. За його спостереженнями сільське і міське населення по-різному, майже інстинктивно, пристосовується до проблеми кордонів. У цьому контексті позитивним чинником тут є осілість та наявність у людей земельної власності. Тому, «закріплення трудівника на землі – наголошує вчений, – не лише етичне, моральне і соціологічне, а й державно-біологічна вимога міцності кордонів з чисто матеріалістичної точки зору. Його слід підтримувати тим більше там, де збереження існування загальної життєвої форми стоїть на першому плані в державно-правовій думці і сприйнятті» [Там само, с. 131].

Міркування німецького вченого щодо відносності кордонів держав, правомірності їх змін у силу «революційної доцільності», так чи інакше слугували науковим обґрунтуванням реваншу за підсумками Першої світової війни та експансії фашистської Німеччини в роки Другої світової війни. У цьому контексті не залишає сумнівів наступне його твердження: «ми, керуючись даними дослідження кордонів і визнаючи явну неузгодженість між областю розселення німецького народу і кордонами німецької держави, зможемо сприйняти сумне враження від цього результату каліцтв і насилля не як привід для відчаю, а як стимул до роботи» [Там само, с. 227].

В історико-географічному контексті предметом особливої уваги лімології є *фронтири* – зони міжкультурної взаємодії поза чітко регламентованими кордонами. Дослідники здебільшого апелюють до сформованого ще 1940 р. О. Латтімором поняття фронтиру як зони інтенсивної взаємодії різних культур [3, с. 179]. Їх розглядають як простір змінних цінностей та ідентичностей, що виробляються в атмосфері розмаїтих та різнобічних впливів. Щоправда, «у подальшому поняття “фронтір” виявило тенденцію до розмивання та часто застосовувалося для позначення “кордону, що плаває” – простору між заселеною й незаселеною територіями» [4, с. 21]. Зі свого боку В. Кравченко зауважує, що фронтір сам по собі не створює певного типу суспільства. Він лише забезпечує своєрідний плацдарм взаємодії різних культур, систем цінностей, інтересів, у чому й полягає роль фронтиру [5, с. 56].

Розуміння кордону як суб'єкта та об'єкта суспільно-політичних відносин в умовах глобалізації, доцільно розглядати в контексті феномену «*прикордоння*», що виникає на межі двох або більше кордонів. Тут актуальним стає не територіальний кордон (державний, матеріальний, паспортний тощо), а позатериторіальний (нематеріальний, невидимий, конфесійний, лінгвістичний, етнічний, гендерний тощо), «що позначає рух соціально-

політичної конструкції, в якій знаходить віддзеркалення співвідношення сил держав, що межують між собою як консолідовані/неконсолідовані спільноти» [6, с. 8]. Простір прикордоння на твердження С. Коч, «це те, що колонізують і споживають, купують і продають, створюють і руйнують, використовують і псують, над чим міркують і за що борються. Аналіз соціальних практик дозволяє відмовитися від ідеї простору, як пасивного і статичного явища, та спостерігати як він конструюється та набуває активної ролі в процесі народження та ствердження соціального порядку і “соціального місця”» [Там само, с. 164].

Явище прикордоння полягає в тому, що в просторі його взаємодії створюються нові форми солідарності суспільства, формуються нові відносини. У прикордонних районах відбуваються процеси «зустрічі» та взаємовпливів різних культурних маркерів, що впливає на їх особливий статус, відкриваючи можливість нових видів комунікації. Прикордоння з елемента просторової організації стає чинником впливу, забезпечуючи нову якість розвитку соціокультурного прикордонного регіону. Тому дослідження специфіки функціонування прикордонних зон сусідніх країн є важливим етапом вивчення співпраці між країнами [7, с. 221].

У контексті дослідження проблеми транскордонного і міжрегіонального співробітництва важливе місце займає така дефініція як «пограниччя». Пограниччя, на думку Я. Верменіч, це просторово обмежена територія (регіон) і відповідно організований соціум, чия залежність від кордону зазвичай є більшою, ніж залежність від центру. Зважаючи на те, які функції (бар’єрні, фільтруючі, консолідуючі) виконує в кожному конкретному випадку кордон, розрізняють типи пограниччя: стикове (з переважанням бар’єрної функції), перехідне (з переважанням функцій культурної взаємодії), фронтірне (регіон освоєння). Залежно від ступеня культурної дистанції між соціокультурними спільнотами, що межують і взаємодіють, пограниччя можуть бути культурно-варіативними чи культурно-протиставленими [1, с. 58].

Якщо «кордон» як реальна або уявна лінія визначає межі суб’єктів, розділяє їх «прикордоння», то префікс «транс-» разом із словом кордон означає «через». Нова просторова дійсність зумовила якісні зміни в типології спільнот, які пов’язують себе з такими просторами. Здатність «транскордоння» включати в якості акторів одночасно держави, окремі регіони держав і локальні спільноти породжує співіснування різних каналів зв’язку, які вони використовують під час взаємодії [6, с. 42].

Терміни «пограниччя» і «прикордоння» часто вживаються як синоніми. Смысловое наповнення цих термінів, однак, відмінне. Прикордоння – поняття політико-географічне; здебільшого ним позначають вузьку (від 5 до 100 км)

смугу обабіч кордону. Пограниччя – не стільки географічне, скільки історико-культурне поняття. Ним визначаються регіони різних розмірів, які внаслідок свого близького до кордону розташування виступають ареалами перетину різних політичних, культурних, релігійних та інших впливів і міжетнічних контактів [1, с. 59].

За твердженням О. Кривицької, в основі соціальної класифікації поняття пограниччя лежать принаймні два пов'язані маркери – територіальний та соціокультурний. У межах територіального підходу пограниччя розглядається як географічна і політико-адміністративна категорія. Так, Х. Доннан і Т. Вілсон вказують на три складові дефініції державних кордонів, а саме: законодавчо оформлені лінії порубіжжя, що розділяють сусідні держави; державні інститути, які мають підтримувати та визначати лінії кордону; наявні прикордонні регіони з певним територіальним простором [3, с. 175].

Когнітивна соціологія, представлена дослідженнями Е. Зірубейвела, розглядає кордони як демаркатори, «які організують ментальні карти на основі символічних відмінностей» [Цит. за: 3, с. 176]. У соціокультурних дослідженнях цих вчених поняття кордону вводиться в «таксономічний рівень функціонування культури». На їх думку, культурні кордони проявляються в параметрах: внутрішніх маркерів даної соціокультурної системи (релігійних, політичних, міжособистісних); локальних, міжнаціональних або навіть індивідуальних кордонів; меж в ієрархії статусів і класів [Там само, с. 177].

Отже, кордони виконують не лише політичну функцію розмежування територій держав, а й визначають межі ідентичностей, що існують та формуються на відповідних територіях.

У руслі напрацювань, запропонованих П. Бергером і Т. Лукманом у праці «Соціальне конструювання реальності», кордони почали розглядатися як соціальні й культурні конструкти і водночас як лінії перетину різних просторів і зіткнень різних структур влади [8, р. 35–44].

Уведений нещодавно в обіг термін «кордон безпеки» (*security border*) свідчить про усвідомлення державами і спільнотами важливості врахування чинника порубіжжя в регіональній і етнонаціональній політиці. Непродумані, необачні кроки здатні перетворити ареали пограниччя на постійне вогнище конфліктності [1, с. 67].

Отже, попри існування великої кількості визначень державного кордону, що мають різне смислове навантаження, після початку повномасштабної російської агресії проти України в лютому 2022 р. поняття «державний кордон» слід розглядати насамперед в його первинному класичному розумінні – як невід'ємну частину концепції державного суверенітету.

Список використаних джерел

1. [Верменич Я. В.](#) Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник НАН України*. 2021. № 7. С. 55–70.
2. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении. 250 с. *Сборник статей по экономике Игоря Аверина*. URL: <https://www.economics.kiev.ua/index.php?id=620&view=article>. С. 227–598 (дата звернення: 28.02.2025).
3. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико-методологічні аспекти. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2015. № 4. С. 173–197.
4. Коцан Р. Радянсько-польський кордон у 1921–1939 роках: формування та функціонування: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 380 с.
5. Форум «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження. *Україна модерна. Пограниччя. Окраїни. Периферії*. 2011. № 18. С. 47–78.
6. Коч С. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.
7. Гринюк І. Роль кордону та прикордоння в польсько-українських відносинах. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2020. Т. 41. С. 220–228.
8. Berger P. L., Luckmann T. The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. New York, 1966.